

Tarp Varšuvos, Gardino ir Vilniaus: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Iždo komisijos veiklos pokyčiai 1792–1794 metais (1)

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: stukiene@istorija.lt

Paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metais valstybinės Lenkijos ir Lietuvos institucijos patyrė esminių pokyčių. Per nepilnus penkerius metus net tris kartus buvo pertvarkomas valstybės kariuomenės, policijos, užsienio politikos, švietimo administravimas, naikinamos senos ir kuriamos naujos institucijos. Straipsnyje analizuojami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Iždo komisijos pertvarkymai, vykę nuo 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos sužlugdymo 1792 m. vasarą iki 1794 m. sukilimo pradžios, daugiausia dėmesio skiriant institucijos pavaldumo, veiklos organizavimo ir asmeninės sudėties klausimams.

Raktažodžiai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Abiejų Tautų Respublika, valdymo reformos XVIII a., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Iždo komisija, valstybės finansų administravimas, 1793 m. Gardino seimas, valstybės tarnautojai

---

IVADAS

Paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metais valstybinės Lenkijos ir Lietuvos institucijos patyrė esminių pokyčių. Per nepilnus penkerius metus net tris kartus buvo pertvarkomas valstybės kariuomenės, policijos, užsienio politikos, švietimo administravimas, naikinamos senos ir kuriamos naujos institucijos. Reformos neaplenkė ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) Iždo komisijos (2). Kurdamas bendrus visos valstybės vykdomosios valdžios organus Ketverių metų seimas panaikino atskiras Lenkijos ir Lietuvos komisijas ir sudarė keturias bendras Abiejų Tautų komisijas (ministerijas) – Edukacijos, Policijos, Karo ir Iždo. Tačiau 1791 m. spalio 21 d. įkurta Abiejų Tautų Iždo komisija veikė nepilnus metus. Ketverių metų seimo darbą nutraukus Targovicos konfederacijai, buvo atkurtos Lenkijos ir Lietuvos Iždo komisijos. Lietuvos Iždo komisija, kurios atskyrimą nuo Lenkijos Iždo komisijos patvirtino Gardino seimas, gyvavo vos keletą mėnesių. Sukilimo

- (1) Straipsnis parengtas vykdant projektą „Biurokratinių struktūrų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775–1795 m.“ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-03/2010).
- (2) Tiesiogiai seimui pavaldžios iždo administravimo, kontrolės ir teismo institucijos – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Iždo komisijos – buvo įsteigtos 1764 m. Varšuvos konvokaciniame seime. 1764 m. karūnaciniame seime panaikinus pusantrą šimto metų veikusį Iždo tribunolą, jo funkcijos buvo perduotos Iždo komisijai. 1775 m. seime Lietuvos ir Lenkijos Iždo komisijų kontrolė buvo pavesta įkurtos Nuolatinės tarybos Iždo departamentui, veikusiam iki 1789 m.

Lietuvoje vadovybė 1794 m. balandžio 26 d. panaikino komisijos įgaliojimus, įkurdama Lietuvių tautos išdo deputaciją [54, 100–101].

Institucijos reformos metu kito vykdomos funkcijos, institucinis pavaldumas, rezidavimo vieta, asmeninė sudėtis. Kokį poveikį pertvarkymai turėjo Išdo komisijos struktūrai, kaip pakito asmeninė institucijos sudėtis, kaip į pertvarkas reagavo institucijos tarnautojai: prisiekė konfederacijai ar atsisakė užimamų pareigų? Kiek 1793 m. įtvirtintas valstybinių institucijų veiklos reglamentavimas tęsė 1775 ir 1776 m. tradicijas ir kiek jame atsispindėjo Ketverių metų seimo idėjos? Šie LDK Išdo komisijos, kaip valstybės vykdomosios valdžios institucijos, biurokratinės to meto struktūros, funkcionavimo pokyčiai 1792–1794 m. iki šiol plačiau neanalizuoti. LDK Išdo komisija, kaip atskira finansų administravimo institucija, apskritai netirta. Pagrindinių žinių bendrame Lietuvos institucijų po Liublino unijos raidos kontekste randame Adolfo Šapokos [47] ir Domo Butėno [37] darbuose. 2008 m. autorių kolektyvo išleista *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, būdama apžvalginė, apsiribojo iki šiol žinomais apibendrinančiais teiginiais apie naujų valstybės valdymo institucijų įsteigimą Ketverių metų seime, tačiau nepateikė naujos informacijos nei apie jų struktūrą, valdininkų korpusą, nei praktinį šių institucijų funkcionavimą [44].

Daugiausia dėmesio istoriografijoje iš esmės skirta tik aptariamojo laikotarpio valstybės finansinės situacijos analizei: šia tema pažymėtini Tadeuszo Korzono [43], Mariano Drozdowskio [39] ir Alfonso Žilėno darbai [53]. Abiejų Tautų Respublikos viešojo administravimo istorijos aspektu paminėtinas Felikso Koneczny darbas, parengtas 1924 m. Policijos mokyklos užsakymu [42]. F. Koneczny, remdamasis T. Korzono surinktais archyviniais šaltiniais, pateikė itin kritišką XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos administracinių institucijų pareigūnų įvertinimą, pažymėdamas, kad to meto pareigūnus laikyti tarnautojais yra sudėtinga, nes pareigos buvo einamos daugiau savanoriškai, be to, sunku įsivaizduoti didikus ar bajorus, vykdančius biurokratinio reglamento reikalavimus.

Pirmasis ir iki šiol vienintelis darbas, skirtas 1792–1793 m. Išdo komisijos veiklai, yra 1933 m. paskelbtas Marjos Puciatowos straipsnis [45]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad straipsnio autorė, Gegužės 3 d. konstituciją panaikinusių Targovicos konfederacijos valdymą įvardijusi „visoje Lietuvos išdo administracijoje įsivyravusios netvarkos ir chaoso laikotarpiu“ [45, 189], ši laikotarpį „pratęsė“ iki pat Tado Kosciuškos sukilimo, nematydama skirtumo tarp konfederacijos valdymo, Nuolatinės tarybos atkūrimo ir 1793 m. seimo konstitucijos, reglamentavusios Išdo komisijos veiklą, įgyvendinimo [45, 201–202]. 1792 m. išdo administravimo tendencijas priskyrusi ir Gardino seimo, ir poseiminiam laikotarpiui, institucijos pokyčių 1793–1794 m. sandūroje M. Puciatowa apskritai neanalizavo.

Išdo komisijos veiklos kryptis konfederacijos valdymo laikotarpiu plačiau pažinti padeda šios institucijos 1786–1792 m. veiklos analizė [48], tačiau visiškai „tamsus“ lieka tiek šios valstybinės institucijos funkcionavimas paskutiniaisiais jos gyvavimo mėnesiais, tiek ir asmeninės sudėties kaita, santykiai tarp konfederacijos ir seimo skirtų komisarų, institucijos rezidavimo vietos keitimo problemos.

Šiuolaikinėje istoriografijoje pradėti išsamūs lyginamieji Ketverių metų ir Gardino seimo įstatymų tyrimai leidžia išvelgti 1789–1791 m. reformų idėjų tęstinumą 1793 m. seimo ir poseiminiu laikotarpiu. Kaip pažymėjo Robertas Jurgaitis, „visi su seimelių veikla susiję Ketverių metų seime patvirtinti įstatymai iš esmės buvo atnaujinti Gardino seime. Tiesa, kai kurie įstatymai, kaip ir pats 1793 m. LDK seimelių įstatymas, įgavo kiek abstraktesnę formuluotę ir akivaizdžiai sutrumpėjo, tačiau net ir itin neigiamai vertindami paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos Gardino seimo veiklą negalime nepastebėti bent jau dalinės

švietėjiškų reformų restauracijos“ [40, 331–332]. Tokia prieiga skatina naujai pažvelgti į valstybinių institucijų veiklą po Gardino seimo, t. y. 1793–1794 m. sandūroje.

Šiame straipsnyje, remdamiesi Abiejų Tautų Respublikos seimų nutarimais, LDK Iždo komisijos dokumentais, saugomais Lietuvos valstybės istorijos archyve (Iždo komisijos ekonominius protokolais, dienoraščiais), Nuolatinės tarybos Iždo departamento dokumentais, saugomais Vyriausiojo Senųjų Aktų Archyvo Varšuvoje fonduose, bei LDK rūmų išdininko Antano Dziekonskio laiškais, 1793–1794 m. sandūroje rašytais didžiajam išdininkui Mykolui Kleopui Oginskiui (korespondencija saugoma Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve Maskvoje), apžvelgsime Iždo komisijos administravimo pokyčius bei problemas, su kuriomis susidūrė ši institucija nuo pareigūnų priesaikos LDK generalinei konfederacijai 1792 m. rugšėį iki 1794 m. sukilimo pradžios, daugiausia dėmesio skirdami institucijos pavaldumo, veiklos organizavimo, rezidavimo vietas ir asmeninės sudėties klausimams.

LDK IŽDO KOMISIJOS VEIKLOS BRUOŽAI KONFEDERACIJOS VALDYMO LAIKOTARPIU

Valstybinių institucijų pertvarkymai žlugus 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijai. 1792 m. vasarą Abiejų Tautų Respublikoje įsitvirtinusi priešiška Ketverių metų seimo reformoms ir Gegužės 3 d. konstitucijai konfederacija, siekdama kontroliuoti visas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis, visų pirma ėmėsi administracinių organų kontrolės. Targovicos konfederacija Lenkijoje jau 1792 m. liepos mėnesį nurodė Iždo, Karo, Edukacijos ir Policijos komisijų bei Užsienio reikalų departamento nariams prisiekti konfederacijai. Neprisiekusieji neteko teisės eiti savo pareigas [46, 132; 48, 310; 49, 140–141]. Naują žingsnį valstybinių institucijų kontroliavimo bei pertvarkymo linkme konfederacija žengė panaikindama Ketverių metų seimo įsteigtas valdymo institucijas. Šie pertvarkymai palietė ir centrinę iždo administraciją: buvo panaikinta ir Įstatymų sargyba, ir Abiejų Tautų Iždo komisija. Tokį sprendimą Targovicos konfederacija priėmė 1792 m. rugpjūčio 18 d., o jau po 7 dienų buvo sugrąžinta iki 1788 m. galiojusi iždo administravimo tvarka [39, 166; 45, 189; 52, 21–22].

Lietuvos konfederacijos vadovybė taip pat ėmėsi iki Ketverių metų seimo veikusių institucijų restitucijos: buvo paskelbta apie visų buvusių bendrų valstybinių institucijų atskyrimą ir Lietuvos pareigūnų sugrąžinimą iš Varšuvos į Gardiną. 1792 m. rugpjūčio 14 d. Lietuvos generalinės konfederacijos vardu buvo duotas įsakymas Lietuvos pareigūnams prisiekti ištikimybę Respublikai ir paklusnumą Lietuvos konfederacijai [34, Nr. 26, s. A]. Priesaikoms priimti buvo išsiųsti Vilniaus vaivada Mykolas Jeronimas Radvila ir Trakų kaštelionas Kazimieras Konstantas Pliateris [49, 140; 6, l. 8].

Naikinant Ketverių metų seimo įsteigtas komisijas, valstybinių institucijų veiklos kontrolė ir net kai kurios jų funkcijos buvo perduotos generalinėms ir vietinėms konfederacijoms. Lenkijos ir Lietuvos konfederacijų generalitetai pavedė vietinėms bajorijos sąjungoms rinkti mokesčius bei savo nuožiūra skirti naujus mokesčių rinkėjus. Surinkti mokesčiai patekdavo į vietinių konfederacijų iždo kasas, o iš čia buvo siunčiami generalitetui. Lietuvos generalinė konfederacija teisę vietinėms konfederacijoms perimti LDK Iždo komisijos funkcijas ir savo nuožiūra rinkti bei mažinti mokesčius suteikė dar 1792 m. rugpjūčio pradžioje [34, Nr. 21, s. A2]. Archyvinių šaltinių duomenimis, išieškant mokesčius neretai būdavo pasitelkiami Rusijos kariuomenės daliniai: pavyzdžiui, Vilkmėrgės (Ukmergės) pavieto konfederacija pagalvės mokesčiams išieškoti net du kartus – 1792 m. rugpjūčio 28 d. ir gruodžio 7 d. – siuntė kariuomenės dalinius [20, l. 4b–5, 27v; 48, 310]. Tokia sumaištį valstybės finansų sistemoje sukėlusį tvarka galiojo neilgai. Sparčiai mažėjant įplaukoms

į valstybės išdą, Lietuvos ir Lenkijos konfederacijų vadovybės buvo priverstos mokesčių administravimo funkcijas sugrąžinti Iždo komisijoms.

Iždo komisijos veiklos reglamentavimas. Ekonominės-administracinės ir teismo funkcijos. LDK Iždo komisija iš Varšuvos į Gardiną persikėlė 1792 m. rugsėjį. Atkurtooms Lietuvos ir Lenkijos Iždo komisijoms formaliai buvo sugrąžinta 1773–1775 m. ir 1776 m. seimų nustatyta kompetencija [39, 166; 45, 189; 52, 21–22]. Komisijos darbas, kaip ir anksčiau, turėjo būti skirstomas į dvi pagrindines sritis: teisminę ir ekonominę-administracinę. Pačios institucijos kontrolės ir priežiūros funkcijas vietoj nebeegzistuojančios Nuolatinės tarybos perėmė generalinė konfederacija. Be generaliteto sutikimo komisija negalėjo priimti jokių sprendimų. Tokia situacija truko iki Nuolatinės tarybos atkūrimo 1793 m. balandį, o realiai – iki pat Gardino seimo darbo pradžios, kada seimas, grįždamas prie tradicinio valdymo modelio, perėmė valstybinių institucijų kontrolės funkcijas.

„Vykdama Šviesiausiosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos universalo, išduoto rugpjūčio 14 d., nurodymus“ LDK Iždo komisija darbą atnaujino 1792 m. rugsėjo 15 d. [3, l. 1]. Institucija turėjo pakankamą finansinį pamatą veiklai atnaujinti: išvykdama iš Varšuvos iš Abiejų Tautų Respublikos išdo grynaisiais pasiėmė vieną milijoną lenkiškųjų auksinų. Komisarų duomenimis, tai buvo tik dalis sumos, Lietuvos įneštos į bendrą išdą. Iždo komisijos ataskaitos rodo, kad Ketverių metų seimui įkūrus Abiejų Tautų Iždo komisiją, Lietuva nuo 1792 m. kovo 1 d. iki liepos 24 d. į bendrą išdą įnešė 2 555 632 auksinus. Konfederacijai sugrąžinus atskirą LDK Iždo komisiją ir atskyrus išdus, pastaroji siekė susigrąžinti ir savo pinigus. Išskaičiuavus išlaidas, Lietuvos išdo pinigų bendroje kasoje turėjo būti 1 896 523 auksinai [1, l. 95v.–97; 48, 319–320]. Atsiėmusi tik dalį savo indėlio LDK Iždo komisija puoselėjo viltis likusią sumą susigrąžinti vėliau. Tačiau šios sumos Lenkijos išdas negrąžino, o pinigus sulaukė kaip kompensaciją už LDK išdui priklausiusias sumas, sumokėtas iš Lenkijos išdo kasos [plg.: 48, 320].

LDK Iždo komisijos kasdieninės veiklos funkcijas apibrėžė 1792 m. rugsėjo 26 d. konfederacijos aplinkraštis, išduotas reaguojant į Lietuvos magistratūrų tikrintojams M. J. Radvilai ir K. K. Pliateriui pateiktus LDK didžiojo išdininko Liudviko Tiškevičiaus klausimus dėl išdo administravimo tvarkos. Spalio 13 d. komisarų pasiekusiame dokumente LDK Iždo komisijai buvo nurodyta „nuolat ir kuo rūpestingiausiai užsiimti išdo administravimu ir tam tikslui įpareigoti visus savo tarnautojus oficialistus ir subalternus paklusti glaudžiai subordinacijai“ [6, l. 8–8v].

Apibrėžtos šios pagrindinės komisijos funkcijos: renkamų mokesčių administravimas, finansinių sąskaitų su civilinėmis karinėmis komisijomis apskaita ir šių sąskaitų „uždarymas“, pasirengimas Iždo komisijos veiklos kontrolei. Mokesčių klausimu konfederacija savo sprendimus rengėsi pateikti vėliau, o pereinamuoju laikotarpiu įpareigojo rinkti tik tuos mokesčius, kurie buvo įvesti iki 1791 m. gegužės 3-iosios. Iždo komisijai pavedama kontroliuoti ir administruoti jau rugsėjo mėnesio mokesčių surinkimą [6, l. 8–8v].

LDK Iždo komisijos kasdieninės veiklos protokolai atskleidžia, kad net ir saistoma konfederacijos nurodymų institucija sugebėjo tvarkyti valstybės finansinius reikalus: rūpinosi dvarų ir valdų nuoma (pavyzdžiui, valstybinių dvarų nuomos konkurso organizavimu, 1792 m. spalio 5 d. priimdama nutarimą dėl konkurso nuostatų paskelbimo laikraščiuose), rengė surenkamų mokesčių, muitinių darbo tvarkos aprašus, išduodavo leidimus įvežti tabaką ir vyną, reglamentavo muitų surinkimo tvarką (1792 m. spalio 8 d. uždrausta už įvežamą tabaką ir tabako gaminius imti maito mokesčių Rusijos varinėmis monetomis), administravo mokesčių surinkimą ir išdo lėšų paskirstymą, žinoma, išmokas derindama

su konfederacijos generalitetu. Iždo kasininko pateiktos ataskaitos apie mokesčių, muitų surinkimą būdavo referuojamos konfederacijos vadovybei [3, l. 3v].

Komisijos santykiai su konfederacijos vadovybe buvo įtempti, tačiau institucija pakluso generaliteto sprendimams ir jiems atvirai nesipriešino. Komisija nepritarė konfederacijos pinigų kurso politikai (1792 m. spalio 4 d. parengė net du aplinkraščius dėl pinigų kurso nustatymo [3, l. 3]), buvo nepatenkinta institucijos vietos keitimu, bet tiek šiais klausimais, tiek ir skiriant vietinius mokesčių rinkėjus neprieštaravo generaliteto valiai. Komisija buvo priversta pasirašinėti išmokėjimo iš iždo kasos kvitus pagal konfederacijos nurodymus (pvz., Rusijos kariuomenės išlaikymui (malkoms) pagal konfederacijos maršalo pavaduotojo Ignoto Zabelos nurodymą iš Gardino pilies išlaikymui skirtų pinigų liepta išmokėti 4 000 lenkiškųjų auksinų; tokį nurodymą komisarai pasirašė spalio 12 d. [3, l. 4v–5]).

Konfederacijos valdymo pradžioje strigo tik teisminė komisijos veikla. Pirmieji teismo kadencijos posėdžiai apskritai nevyko, nes nesusirinko 1768 m. įstatymu nustatyta keturių iždo komisarų, privalančių vykdyti iždo teismo teisėjų funkcijas, sudėtis [24, 311]. M. Puciatowos išvada, kad komisija apskritai nebevykdė teismo funkcijų, yra klaidinga [žr. 45, 197]. Nuo 1792 m. spalio 1 d. teismo posėdžiuose pradėtos nagrinėti bylos dėl nesurenkamų mokesčių, skiriami tyrėjai – intendantai – mokesčių surinkimui patikrinti. 1792 m. lapkritį nagrinėti skundai dėl netinkamai apskaičiuotų maito mokesčių, skiriami revizoriai (pvz., nagrinėjamas 1792 m. lapkričio 29 d. Žemaitijos seniūno pavaduotojo Kazimiero Chlevinskio (Kazimierz Chlewiński) skundas dėl muitinės raštininko Ferdinando Puchalskio neteisėtų veiksmų [3, l. 21v]).

Komisarų darbo apmokėjimas. Priimant sprendimus dėl pareigūnų ir tarnautojų darbo apmokėjimo komisijos veikloje išryškėjo tam tikras Ketverių metų seimo įstatymų įgyvendinimo tęstinumas. 1792 m. spalio 22 d. posėdyje nuspręsta išmokėti atlyginimus komisarams už darbą reformuotoje Iždo komisijoje įstatymų sargybos veiklos laikotarpiu [3, l. 7]. Komisarai pasirašė asignavimus algoms už pusę metų iždo kasai (nuo 1792 m. birželio 1 d. iki gruodžio 1 d.): LDK didžiajam iždininkui Liudvikui Tiškevičiui – 30 000 lenkiškųjų auksinų, LDK rūmų iždininkui Antanui Dziekonskiui – 20 000 lenkiškųjų auksinų ir nurodė kasininkui išmokėti pinigus pateikiant kvitus. Remiantis 1792 m. Ketverių metų seimo įstatymu, reglamentavusiu vienodą atlyginimą visiems Abiejų Tautų Iždo komisijos komisarams [žr. 25, 456], pradėta mokėti atlyginimams Karūnoje proporcingus atlyginimus Lietuvos komisarams, t. y. po 10 000 auksinų už ketvirtį nuo 1792 m. birželio 1 d. iki rugsėjo 1 dienos. Atlyginimas apskaičiuotas už darbą Varšuvoje pagal dirbtų posėdžių laiką: Mykolui Kleopui Oginskiui už tris sesijas – 113 auksinų, 19 ir 9,10 grašio; Antanui Valavičiui (Antoni Wołłowicz) už 53 sesijas – 2 007 auksinai, 17 ir 3,11 grašio; Stanislovui Jelskiui už 57 sesijas – 2 159 auksinai ir 2,11 grašio; Samueliui Korsakui už 65 sesijas – 2 462 auksinai, 3 ir 7,11 grašio; Liudvikui Sobolevskiui (Ludwik Sobolewski) už 66 sesijas – 2 500 auksinų; Jonui Nepomukui Horainui už 61 sesiją – 2 310 auksinų, 18 ir 2, 11 grašio [3, l. 7].

Greta šių apskaičiavimų iš sumos, likusios už nedalyvavimą posėdžiuose, kuri sudarė 8 446 auksinus ir 29 grašius, komisija papildomai M. K. Oginskiui paskyrė 161 auksiną, o likusią sumą proporcingai (po 1 657 auksinus ir 5,11 grašio) padalijo visiems kitiems dalyvavusiems komisarams: A. Valavičiui, S. Jelskiui, S. Korsakui, L. Sobolevskiui ir J. N. Horainui [3, l. 7].

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Komisija nusprendė išdalyti Lietuvos komisarams ir tą sumą, kuri susidarė dėl Karūnos komisarų nedalyvavimo ir kuri būtų paskirta Lenkijos komisarams Stanislovui Malachovskiui (Stanisław Małachowski), Juozapui Komorovskiui

(Józef Komorowski), Teofilui Vaitiekui Zaluskiui (Teofil Wojciech Załuski), Rochui Kosovskiui (Roch Kosowski), Mykolui Čackiui (Michał Czacki), Adomui Gorskiui (Adam Gorski), Antanui Juozapui Lanckoronskiui (Antoni Józef Lanckoroński) ir Juozapui Okenskiui (Józef Okęski). Ši dalis sudarė 8 012 auksinų, 11 ir 10,11 grašio. Ji buvo padalyta proporcingai pagal dirbtą laiką penkiems Lietuvos komisarams: A. Valavičiui – 1 203 auksinai ir 3 grašiai, S. Jelskiui – 1 419 auksinų ir 13 grašių, S. Korsakui – 1 850 auksinų ir 23 grašiai, L. Sobolevskiui – 1 904 auksinai ir 27 grašiai ir J. N. Horainui – 1 634 auksinai ir 6 grašiai, taip pat nurodyta, kad ši suma kiekvienam privalo būti išmokėta iš Karūnos izdo [3, l. 7].

Atlyginimo apskaičiavimo „algalapis“ akivaizdžiai rodo, kad komisarai savo funkcionavimo apskritai nesiejo su konfederacijos ideologija. Vadovaudamiesi asmeniniais interesais ir siekdami apmokėjimo už darbą valstybinėje institucijoje jie pasirinko sau palankesnę Ketverių metų seimo įstatymą, nepaisydami to, kad toks sprendimas kirtosi su konfederacijos siekais sunaikinti bet kurias Ketverių metų seimo reformų apraiškas. Komisijos „algalapyje“ buvo įrašyta ir tuo metu su konfederacijos vadovybe įtemptus santykius palaikiusio buvusio LDK kardininko M. K. Oginskio pavardė [50, 129–131]. Toks sprendimas akivaizdžiai prieštaravo generaliteto politinei linijai.

Jau minėta, kad atkurtooms Lietuvos ir Lenkijos Izdo komisijoms formaliai buvo sugrąžinta 1773–1775 m. ir 1776 m. seimų nustatyta kompetencija [39, 166; 45, 189; 52, 21–22]. Tačiau tik pradėjusi valstybės valdymo pertvarką konfederacijos vadovybė suvokė, kad nesusgebės sugrąžinti šalies į iki 1788 m. buvusią padėtį. 1773–1775 m. ir 1776 m. valdymo modelis, kuriuo rėmėsi konfederacijos lyderiai, iš esmės neatitiko valstybėje bei visuomenėje įvykusių pokyčių. Rengdamasis seimui, kuriame buvo tikimasi nustatyti valstybės valdymo principus [plačiau žr. 49, 147–153], konfederacijos generalitetas ėmėsi visų valstybinių institucijų veiklos patikrinimo. Netrukus po Abiejų Tautų Generalinės konfederacijos sudarymo (generalitetai susijungė 1792 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos Brastoje) buvo suformuotos Lenkijos ir Lietuvos konfederacijų komisijos, kurioms buvo pavesta patikrinti ir įvertinti visų valstybinių institucijų pastarųjų šešerių metų darbą. Greta kitų buvo sudaryta ir komisija (nutarime įvardyta „delegacija“) LDK Izdo komisijos veiklai patikrinti [48].

Nepaisant „kilnių“ tikslų, šios komisijos sudarymas iš esmės paralyžiavo Izdo komisijos darbą: komisarai tik rašė ataskaitas, sudarinėjo 1786–1792 m. pajamų ir išlaidų rejestrus, kurdami įvairius pasiaiškinius dėl ne ten ar ne taip išleistų lėšų, asmeniškai vyko aiškintis dėl pateiktų sąskaitų. Tuo tarpu svarbiausia veiklos sritis buvo mokesčių sistemos pertvarkymas: naujų mokesčių panaikinimas, senųjų sugrąžinimas, permokėtų sumų grąžinimas (konfederacijos vadovybė buvo priėmusi valstybei žalingą sprendimą išmokėti kompensacijas už Ketverių metų seimo laikotarpiu įvestus padidintus mokesčius), mokesčių surinkimo normalizavimas, atėmus šias funkcijas iš vietinių konfederacijų ir t. t. [48, 307–321].

Finansinė valstybės būklė, nepaisant į Lietuvą parsivežtų pinigų, konfederacijos valdymo laikotarpiu sparčiai blogėjo. Lėšų konfederacijos reikmėms buvo surinkta labai mažai ir jos negalėjo patenkinti vis augančio konfederacijos vadovybės apetito. 1793 m. gegužę, „pagal Izdo komisijos pateiktus duomenis, generalinėje Gardino kasoje grynaisiais turėjo būti 251 375 auksinų ir 13 grašių suma. Tačiau delegacija šių grynųjų pamatyti negalėjo, nes per tą laiką, kai vyko apskaičiavimai, kasos fondas buvo išseikvotas pagal Šviesiausiosios konfederacijos asignavimus“ [10, l. 55]. Valstybės kasoje Gardine grynaisiais nebebuvo nė grašio. Tokia finansinė Lietuvos būklė vertė delegaciją tvirtinti, kad pajamos nepadengia išlaidų, todėl būtina arba sumažinti išlaidų sąrašą, arba ieškoti izdo pajamas papildančių šaltinių.

GARDINAS AR VILNIUS? IŽDO KOMISIJOS REZIDAVIMO VIETOS PROBLEMA

1793 m. pradžioje, iškilus būtinybei sušaukti seimą, spręsta valstybinių institucijų rezidavimo problema. Gardine labai trūko pastatų, todėl nuspręsta valstybines institucijas perkelti į Vilnių. Greta kitų komisijų į Vilnių susiruošė ir Iždo komisari. 1793 m. balandžio 16 d. LDK Iždo komisija, remdamasi Lietuvos generalinės konfederacijos rezoliucija dėl komisijos perkėlimo į Vilnių, „paprashė ir delegavo tenai iš savo tarpo Iždo komisarą, Vilniaus žemės teismo teisėją Vladislavą Šadurskį (Władysław Szadurski), kad Vilniuje apžiūrėtų komisijai tinkamas patalpas“ [7, l. 3]. Jau kitos dienos posėdyje LDK Iždo komisijos delegatui V. Šadurskiui, vykstančiam į Vilnių, įteikiama išsami instrukcija, kurioje surašomi reikalavimai Iždo komisijos pastatams: koks turi būti namas, iš kokių plytų, kad būtų galima įrengti kasą; kokios turi būti salės posėdžiams ir archyvui ir t. t., kokius duoti nurodymus architektams dėl patalpų apstatymo, baldų gamybos ir t. t. Visa tai delegatas turėjo sutvarkyti per vieną mėnesį – iki gegužės 15 d. [7, l. 4v–5].

1793 m. balandžio 25 d. ekonominėje Iždo komisijos sesijoje LDK didysis išdininkas Liudvikas Tiškevičius nurodė Iždo pareigūnams rengtis persikėlimui į Vilnių gegužės 15 d. ir pakuoti archyvus [7, l. 9v]. Persikraustymo išlaidoms (sąskaitų knygų ir kitų dokumentų transportavimui) padengti kanceliarijos tarnautojams buvo išmokėti pinigai: po 2 000 auksinų regentams Zenonui Machvičiui (Zenon Machwicz), Juozapui Žolkovskiui (Józef Żółkowski), Juozapui Stanskiui (Józef Stański) ir Matui Nelubovičiui (Mateusz Nielubowicz), archyvarui Antanui Zanevskiui (Antoni Zaniewski) ir kontrolieriui Liudvikui Bekiu (Ludwik Beku, Beciu). Teismo regentams Juozapui Malkevičiui (Józef Małkiewicz) ir Juozapui Kaminskiui (Józef Kamiński) skirta po 1 000 auksinų. Už šiuos pinigus tarnautojai ne tik privalėjo perkraustyti archyvą, bet ir įkurdinti manualistus [4, l. 11].

Persikraustymo laikotarpiu (nuo 1793 m. balandžio 30 d. iki gegužės 15 d.) Iždo komisija nedirbo. Į pirmąjį posėdį sostinėje Vilniuje, išsinuomotame name, komisari susirinko 1793 m. gegužės 15 d. [4, l. 15v]. Daugiausia komisijos laiko ir dėmesio atėmė organizacinių klausimų sprendimas. Įsakyta Iždo architektui Giuseppei Sacco nedelsiant atvykti į Vilnių ir parengti komisijai paskirto pastato Vilniuje, vadinamo Masalskių namu, remonto ir jo pritaikymo Iždo reikmėms darbų (patalpoms, Iždo jurisdikcijai, kasai, archyvui sutvarkyti, oficialistams) sąmatą ir imtis darbo (1793 m. gegužės 18 d. nutarimas [4, l. 18]). Susitarti su Iždo architektu, matyt, nepavyko, nes jau gegužės 21 d. komisija išdavė instrukciją V. Šadurskiui, kuria įgaliojo bendradarbiauti su architektu Pietro Rossi, parengusiu Masalskio namo pertvarkymo planą [4, l. 19–20v]. Išanalizavus projektą paaiškėjo, kad jis netenkina institucijos poreikių, nes netelpa Iždo archyvas. Iždo archyvui buvo paskirtos didesnės patalpos [7, l. 32v].

Komisija nutarė laikinai, kol bus baigtas remontas, užimti tuo metu nenaudojamas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sales ir nurodė savo delegatui iki rugpjūčio 15 d. parengti šias patalpas komisijos posėdžiams (suremontuoti langus ir kt.) bei susitarti su nuomojamo namo, kuriame tuo metu posėdžiavo, savininkais, kad leistų jame dar palaikyti kasą, Iždą, taip pat nuomotis privačius butus tarnautojams [7, l. 52; 36, 267–268]. Ir tik rugpjūčio 20 d. Iždo komisijos posėdis vyko jau Respublikos name Vilniuje (tikėtina, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pastate) [7, l. 55v].

Seimui baigus darbą, Iždo komisija, kaip ir kitos institucijos, privalėjo grįžti į Gardiną, tačiau Iždo komisariai nė neketino to daryti. Vladislovas Šadurskis, Juozapas Hoppenas, Juozapas Kosakovskis ir Anupras Houvaltas raštu kreipėsi į Nuolatinę tarybą, prašydami leidimo likti Vilniuje bent jau iki 1794 m. pavasario. Iždo komisijos ekonominiame

protokole 1793 m. gruodžio 5 d. įrašyta rekvizicija Nuolatinei tarybai, kurioje teigiama, kad dėl Iždo komisijos grįžimo į Gardiną komisarai neturi jokio oficialaus įsakymo, tik rūmų išdininko laišką. Be to, jau suremontuotose ir nemažai lėšų kainavusiose senosios Vilniaus pilies salėse buvo gana ankšta – netilpo kasa ir archyvas. Būtent dėl jų komisija išnuomojo namus, už kuriuos įsipareigojo mokėti kas pusmetį. Antra, jau sumokėta už malkas ir kitas medžiagas, kurių negalės parsigabenti į Gardiną. Trečia, komisijos tarnautojai išsinuomojo butus (namus), už kuriuos sumokėjo avansą, todėl persikeliant jiems grėstų nemaži nuostoliai, nes jų algos ir taip yra menkos [8, l. 10–11]. Nuolatinė taryba į prašymą neatsižvelgė: 1793 m. gruodžio 14 d. Iždo departamento posėdyje buvo priimtas nurodymas „Iždo oficialistams nedelsiant į Gardiną grįžti ir tenai kasą su archyvu pergabenti bei atsiųsti savo įgaliotinius į bendrą Nuolatinės tarybos išdo departamentą, kad nebūtų trukdomas darbas ir kuo greičiau imtasi valstybės išdui būtinų lėšų surinkimo“ [9, l. 1–1v]. Vykdydama departamento nurodymus LDK Iždo komisijos ekonominė taryba baigė savo veiklą Vilniuje [8, l. 11]. 1793 m. gruodžio 16 d. senojoje valdovo pilyje Gardine užfiksuotas pirmasis LDK Iždo komisijos posėdis, priėmęs nutarimą dėl kasos ir archyvo pargabenimo iš Vilniaus į Gardiną [5, l. 1].

LDK IŽDO KOMISIJA NUOLATINĖS TARYBOS RESTITUCIJOS IR GARDINO SEIMO LAIKOTARPIU

Reziduodama Vilniuje greta nesklandumų dėl persikraustymo ir patalpų įrengimo LDK Iždo komisija susidūrė ir su kitais organizaciniais sunkumais. Kilo nesutarimų su Karo komisija, kuri pretendavo užimti dalį Iždo komisijai paskirto Masalskių namo ir atsiuntė notą dėl tinkamesnių patalpų ar lėšų skyrimo kito namo nuomai. Visus šiuos klausimus komisija derino siųsdama savo delegatus į Gardiną. Be to, birželio pradžioje paaiškėjo, kad komisija negali vykdyti savo funkcijų, nes neturi reikiamų dokumentų: iki to laiko išdo archyvaras sugebėjo pergabenti į Vilnių tik dalį archyvo iš Gardino [7, l. 29v]. Tačiau ir toliau komisijos ekonominiuose posėdžiuose buvo svarstomi privačių asmenų skundai ir prašymai, tarnautojų raportai, kitų valdžios institucijų pareiškimai (notos). Svarbią svarstomų klausimų grupę sudarė valstybės finansų reikalai: valstybės paskolos, išdo ir seimo finansų apskaita, seimo nutarimų įgyvendinimas, pajamų ir išlaidų paskirstymo kontrolė, finansų politikos klausimai, ūkio ir prekybos reikalai ir kita.

Abiejų Tautų Respublikos seimas, panaikinęs Targovicos konfederaciją ir sugrįžęs prie tradicinio valdymo modelio, į savo rankas perėmė ir valstybinių institucijų kontrolės funkcijas. 1793 m. rugsėjo 20 d. buvo sudarytos specialios deputacijos seimo renkamų valstybinių institucijų veiklai patikrinti [29]. Greta kitų institucijų buvo patikrinta ir LDK išdo veikla – tiek iki komisijų sujungimo 1792 m. pradžioje, tiek ir konfederacijos valdymo metu. 1793 m. lapkričio 23 d. seime konstatuota, kad 1786–1792 m. LDK Iždo komisijos ataskaitose jokių esminių netikslumų nerasta. Pažymėta, kad tiek 1786 m. išrinkti komisarai, tiek reformuotos komisijos pareigūnai ir konfederacijos paskirti išdo komisarai savo funkcijas vykdė nenusižengdami galiojantiems įstatymams. LDK Iždo komisijos 1786–1792 m. veiklos ataskaita buvo patvirtinta [31].

ASMENINĖS IŽDO TARNAUTOJŲ SUDĖTIES POKYČIAI 1792–1794 M.

LDK Iždo komisijos asmeninės sudėties pokyčiai 1792–1793 m. 1792 m. rugsėjo viduryje su netuščiu išdu, archyvu ir institucijos tarnautojais Iždo komisija įsikūrė Gardine, Senojoje karaliaus pilyje. Pirmajame posėdyje 1792 m. rugsėjo 15 d. dalyvavo tik du 1786 m. išrinktos kadencijos komisarai: tautinės kavalerijos pulkininkas Samuelis Korsakas ir

Liudvikas Sobolevskis [3, l. 1; 6, l. 1–2v.] Tačiau jau kitame, rugsėjo 17 d., posėdyje susirinko darbui būtina komisarų sudėtis: LDK didysis vėliavininkas Antanas Valavičius, Petigoro pulkininkas Stanislovas Jelskis, Samuelis Korsakas, Liudvikas Sobolevskis, o rugsėjo 20 d. prie jų prisijungė ir Jonas Nepomukas Horainas [3, l. 1v].

Taigi jau pirmomis darbo dienomis į savo pareigas sugrįžo didžioji dalis 1786 m. seimo išrinktų išdo komisarų [23]. Trūko tik senato atstovo, komisaru 1786 m. išrinkto Mstislavlio kašteliono Juozapo Chrapovickio (Józef Chrapowicki), kuris, konfederacijai užėmus valdžią, atsisakė senatoriaus pareigų [51, 103], ir bajorų luomo atstovų – LDK didžiojo raštininko Benedikto Morikonio bei Mykolo Kleopo Oginskio, 1792 m. vasarą nepriesiekusių konfederacijai. 1792 m. spalio pradžioje prie komisarų prisijungė LDK rūmų išdininkas Antanas Dziekonskis [3, l. 3], o LDK didžiojo išdininko Liudviko Tiškevičiaus parašus komisijos darbo protokoluose aptinkame tik nuo 1793 m. kovo 5-osios. Tą dieną jis atvyko į kovo mėnesio LDK Išdo komisijos „kadenciją“ ir „užėmė savo vietą“ [3, l. 51v]. Komisijos darbe L. Tiškevičius dirbo itin trumpai – iki balandžio 30 d., t. y. institucijos išsikraustymo į Vilnių dienos. Posėdžiams Vilniuje pirmininkavo jau naujasis LDK didysis išdininkas [7, l. 14–15v].

Esminių komisijos sudėties pertvarkymų imtasi tik atkūrus Nuolatinę tarybą 1793 m. balandį, kada buvo priimtas sprendimas pratęsti 1786 m. rinktos Nuolatinės tarybos narių įgaliojimus, o į konfederacijai nepriesiekusiųjų, emigravusiųjų ar mirusiųjų vietą paskirti naujus pareigūnus [41, 178–181]. LDK Išdo komisijos asmeninės sudėties analizė rodo, kad į nepriesiekusių konfederacijai ar emigravusių komisarų vietą konfederacija „rekomendavo“ Kosakovskių klientus. Nuo 1793 m. balandžio 15 d. komisarų sudėtį papildė senato atstovas Pranciškus Vainilavičius ir komisarai Mykolas Dziekonskis, Vilniaus žemės teismo teisėjas Vladislovas Šadurskis, Kauno pavieto pakamaris Juozapas Korvinas Kosakovskis, Trakų žemės teismo raštininkas Petras Klečkovskis (Piotr Kleczkowski), Anupras Houvaltas (Onufry Houwalt) [4, l. 2].

Rusijos pasiuntinio Abiejų Tautų Respublikoje Jokūbo Sieverso pageidavimu 1793 m. pavasarį LDK didžiuoju išdininku buvo nominuotas LDK kardininkas Mykolas Kleopas Oginskis. Paskyrimą lydėjo ir kiti postų „perstumdymai“. M. K. Oginskiui siūloma LDK didžiojo išdininko kėdė tuo metu buvo užimta – ji priklausė Stanislovo Augusto Poniatovskio giminaičiui grafui Liudvikui Tiškevičiui, o į pastarojo vietą, esant galimybei, pretendavo LDK rūmų išdininkas Antanas Dziekonskis [38, 639]. Šiuos reikalus aktyviai sprendė Rusijos pasiuntinys Abiejų Tautų Respublikoje Jokūbas Sieversas. Išreikšdamas Rusijos imperatorės Jekaterinos II valią jau 1793 m. pradžioje jis įsakmiai „prašė“ Stanislovo Augusto Poniatovskio, kad Liudvikas Tiškevičius būtų paskirtas didžiuoju maršalu vietoj Ignoto Potockio. Tuomet kardininkas Mykolas Kleopas Oginskis gautų didžiojo išdininko portfelį, o didžiuoju LDK etmonu galėtų tapti Simonas Martynas Kosakovskis [38, 639; 35, 512]. Anot Vydo Dolinsko, „Stanislovas Augustas nenorėjo atimti Lietuvos išdo kontrolės iš savo giminaičio rankų. Problemą sunkino tai, kad L. Tiškevičius tiesiog nenorėjo tapti maršalu, o Mykolas Kleopas Oginskis – išdininku“ [38, 640]. Šioje situacijoje nulėmė asmeniniai turiniai Oginskio interesai: konfederacijos vadovybėje vyravusiems Kosakovskiams pagrasinus LDK kardininko dvarų sekvestravimu, M. K. Oginskis pakluso jų reikalavimams [50, 132–134].

LDK didysis išdininkas M. K. Oginskis dalyvavo Vilniuje darbą pradėjusios LDK Išdo komisijos pirmajame posėdyje 1793 m. gegužės 15 dieną. Pagal reglamentą jis pirmininkavo posėdžiui. Tą pačią dieną komisiją papildė du nauji komisarai – Ašmenos

pakamaris Juozapas Važinskis (Józef Ważyński) ir Ukmergės pavieto žemės teismo teisėjas Juozapas Hopenas (Józef Hoppen) [4, l. 15 v]. Išklašius komisarų priesaikas buvo priimtas nurodymas išdo superintendentų kanceliarijoms pagaminti naująjį antspaudą su M. K. Oginskio, kaip didžiojo išdininko, herbu [7, l. 15]. Tačiau Vilniuje didysis išdininkas dirbo vos kelias savaites – seimui pradėjus darbą, jis išvyko į Gardiną.

1793 m. balandį suformuota LDK Išdo komisija dirbo tik iki metų pabaigos. Jau 1793 m. lapkritį Gardino seimas, priėmęs valstybės valdymo įstatymą, nominavo pareigūnus į sudarytas naujas valstybines valdymo institucijas. Atsižvelgiant į Išdo komisijos veiklą reglamentuojančio įstatymo normas, ketverių metų kadencijai buvo išrinkti šeši LDK Išdo komisijos komisarai (vienas senatorius ir penki atstovų rūmų nariai): Naugarduko vaivada Juozapas Neselovskis (Józef Nieselowski), Ašmenos pakamaris Juozapas Važinskis (Józef Ważyński), Vilkmergės seniūnas Ignotas Morikonis, buvęs ministras Anglijoje Pranciškus Bukota (Franciszek Bukaty), Vilkmergės stalininkas Ignotas Liachnickis (Ignacy Lachnicki) ir Matas Nelubovičius [32, 346]. Šie komisarai turėjo vykdyti funkcijas vadovaujami vieno iš išdininkų, tuo metu neposėdžiaujančio Nuolatinėje taryboje [33, 211–212].

Komisijos veiklos protokolai rodo, kad praktikoje tik dalis šių komisarų realiai ėmėsi darbo. Kada ir kaip keitėsi pareigūnai, dėl ribotų šaltinių sunku nustatyti. Tačiau galima manyti, kad mirus ar atsisakius eiti pareigas nominuotiems komisarams, laikantis įstatymo normų, į jų vietą Nuolatinė taryba paskyrė rinkimų į seimą registre įrašytus asmenis, surinkusius daugiausia balsų (žr. Išdo komisijos įstatymo I paragrafo 7 straipsnį [33, 212]). Taip pasielgta 1793 m. mirusio pakamario J. Važinskio atveju, kurio vietoje A. Dziekonskis norėjo matyti savo sūnaus Mykolo kandidatūrą [14, l. 17]. 1793 m. gruodžio pabaigoje taip pat buvo aišku, kad komisaro pareigų atsisakė Naugarduko vaivada J. Neselovskis. Į jo vietą A. Dziekonskis rekomendavo Pinsko kaštelioną Pranciškų Lubeckį (Franciszek Lubecki) [14, l. 17–17v], tačiau nei M. Dziekonskis, nei P. Lubeckis nebuvo nominuoti komisarais.

Realiai 1793 m. pabaigoje – 1794 m. pradžioje iš seime nominuotųjų komisijoje dirbo rūmų išdininkas A. Dziekonskis ir komisarai M. Nelubovičius bei I. Liachnickis. 1794 m. balandžio 14 d. prie komisarų prisijungė Baltojo erelio ordino kavaliereus P. Bukota, tačiau jo parašą randame tik po dviejų dienų posėdžių protokolų įrašais [5, l. 56]. Ypač aktyviai komisijoje reišėsi Jonas Kazimieras Machoveckis ir Kazimieras Švykovskis, savo pareigose išbuvę iki paskutinio posėdžio 1794 m. gegužės 9 d. [5, l. 63v]. LDK didysis išdininkas M. K. Oginskis taip ir neatvyko į Gardiną. Jis vadovavo Nuolatinės tarybos Išdo departamento darbui Varšuvoje [9]. Visiems LDK Išdo komisijos posėdžiams be išimties pirmininkavo pats A. Dziekonskis [5, l. 1–63v].

Žemesniosios grandies LDK Išdo komisijos tarnautojų korpusas. Greta LDK Išdo komisijos pareigūnų valstybės finansų administracijos ir kontrolės, mokesčių ir muitų surinkimo funkcijas vykdė dešimtys žemesniosios grandies tarnautojų: išdo regentai, superintendentai, tabako direktorius, išdo archyvaras, atskirų provincijų kasininkai, kontra-registrantai, subalternai, aspirantai ir kiti. Išlikę išdo archyvo dokumentai leidžia įvardyti tik nedidelės dalies šių tarnautojų pavardes, iš kurių dažniausiai komisijos darbe minimi trijų LDK išdo provincijų – Lietuvos (centras Gardine), Žemaitijos (centras Vilniuje) ir Baltarusios (centras Minske) – „viršininkai“ superintendentai.

Jau 1792 m. rugsėjo 20 d. LDK Išdo komisija išklausė išdo tarnautojų teismo regentų Juozapo Matkevičiaus (Józef Matkiewicz), Jono Kaminskio (Jan Kamiński), Žemaitijos provincijos superintendento Raimundo Korsako, Lietuvos provincijos – Ignoto Sobolevskio, kasininko Kazimiero Jezersko (Kazimierz Jezierski), tabako direktoriaus Jono Vykovskio (Jan

Wykowski), išdo archyvaro Daškevičiaus ir Žemaitijos provincijos kasininko Ščeminskio (Strzemiński) priesaikas generalinei konfederacijai [6, l. 1; 3, l. 1–1v]. Spalio 15 d. buvo priimtas nutarimas dėl žemesniosios grandies LDK Išdo komisijos tarnautojų priesaikos davimo tvarkos. Išklausti atvykusių ir atvykti turinčių išdo oficialistų priesaikas pagal išdo provincijas nurodyta Lietuvos, Žemaitijos ir Baltarusios provincijų superintendantams I. Sobolevskiui, R. Korsakui ir Matui Vialbutui (Mateusz Wialbut). Tabako ir konsumpcijos raštininkams nurodyta prisiekti komisijos akivaizdoje. R. Korsakui ir M. Vialbutui kartu su kontraregistrantais taip pat buvo pavesta parengti savo išdo provincijų tarnautojų darbų sąrašus ir apskaičiuoti išlaidų kaštus [3, l. 5v].

1792 m. spalio 23 d. ištikimybę konfederacijai prisiekė atvykę išdo tarnautojai: Jurbarko muitinės raštininkas Felicijonas Rutkauskas (Felicjan Rutkowski), instigatorius Pranciškus Alšauskas (Franciszek Olszewski), kasininkas Hoppe, regentai Tokačevskis (Tokaczewski), Oskierka, Konopka, Sakalauskas (Sokołowski), tabako mokesčio raštininkas Esenkreicas Kantevskis (Esenkrecyz Kantewski), raštininkas Zavadskis (Zawadski), revizorius Laskovskis (Laskowski), Vilniaus gėralų mokesčio regentas Radziševskis (Radziszewski) ir raštininkas Kvasnevskis (Kwasniewski) [3, l. 7].

Visi šie išdo tarnautojai, laikantis LDK Išdo komisijos veiklą reglamentavusių įstatymų, turėjo būti skiriami komisijai pirmininkaujančio išdininko. Tačiau pažymėtina, kad 1792 m. vasarą valdžią į savo rankas paėmusi Lietuvos generalinė konfederacija, nepaisydama deklaruojamos iki Ketverių metų seimo buvusių įstatymų restitucijos, į savo rankas perėmė ir kai kurių žemesniosios grandies LDK Išdo komisijos tarnautojų skyrimą. Taigi 1792 m. rugsėjo 26 d. mokesčių surinkimo pavietuose buvo paskirti šie administratoriai (3): Vilniuje – Maksimilianas Jazdovskis, Ašmenos paviete – Andrius Zablockis, Lydos paviete – stalininkaitis Adomas Narbutas, Vilkmėrgės paviete – žemės teismo raštininkas Severinas Siesickis, Breslaujos paviete – pilies teismo teisėjas Jonas Mirskis, Trakų vaivadijoje – Jonas Rosochackis, Gardino paviete – Boženskis (Borzęcki), Kauno paviete – regentas Bonifacas Požeckis (Bonifacy Porzecki), Upytės paviete – Juozapas Sokolovskis, Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių reparticioje – Stanislovas Mikuckis, Šiaulių reparticioje – medžioklis Tadas Orvidas, Telšių reparticioje – Tadas Butvila, Polocko vaivadijoje – Jonas Korsakas, Naugarduko vaivadijoje – Benediktas Hacickis, Slanimo paviete – pavieto kasininkas Stanislovas Palubinskas (Stanisław Połubiński), Valkavisko paviete – žemės teismo raštininkas Mykolas Bulharinas. Vitebsko vaivadijai buvo nurodyta savo mokesčius mokėti Oršos paviete, kuriame renkamų mokesčių administravimas pavestas Mykolui Boguševskiui. Brastos vaivadijoje mokesčių surinkėju buvo paskirtas Samuelis Einarovičius, Pinsko paviete – Adomas Širma, Minsko vaivadijoje – seniūnas Stanislovas Vankovičius, Mozyriaus paviete – Kazimieras Venclavskis, Rečicos paviete – Rečicos arklaininkas Anzelmas Korsakas. Paskirtieji privalėjo iki spalio 15 d. vietinėse konfederacijose pateikti laidavimą arba garantuoti savo nekilnojamoju turtu ir prisiekti. Apie šio nutarimo neįvykdžiusius vietinių konfederacijų vadovybės turėjo informuoti LDK Išdo komisiją, kuri į tokių pareigūnų vietą turėjo teisę paskirti kitus patikimus asmenis, turinčius laidavimą ar užstatą [6, l. 8v–10].

Pažymėtina, kad užstatas nekilnojamoju turtu ar laidavimas buvo būtinas siekiant užimti tarnautojo pareigas išdo administravimo struktūroje. Tiek konfederacijos valdymo laikotarpiu, tiek ir atkūrus Nuolatinę tarybą LDK Išdo komisija akylai stebėjo, kad kiekvienas

(3) Ketverių metų seime renkamų mokesčių administravimo funkcijos buvo perduotos civilinėms kariinėms komisijoms, o 1792 m. sugrąžintos Išdo komisijos kompetencijai.

tarnautojas pateiktų laidavimo dokumentus, o pasibaigus laidavimo terminui, juos atnaujintų. Precedentą atidžiam tarnautojų patikrinimui suteikė 1793 m. balandžio 17 d. LDK Iždo komisijos posėdyje nustatyti trūkumai Jurbarko muitinės ataskaitoje – 3 458 auksinai ir 18 grašių. Atsakingajam Jurbarko muitinės tarnautojui F. Rutkauskui buvo nurodyta pateikti pasiaiškinimą ir įnešti į kasą trūkstamus pinigų [4, l. 3]. Tarnautojui nepadengus padarytos žalos, nuspręsta „dėl pasisavintų iždo pinigų ir grubių klaidų ataskaitoje“ nušalinti Jurbarko muitinės superintendantą F. Rutkauską nuo pareigų, o žalą padengti jo žemės nuosavybe, užstatyta už gautas valstybines pareigas.

Valstybės lėšų švaistymo Jurbarko muitinėje istorija suteikė pagrindą komisijai peržiūrėti turimus tarnautojų užstatus, laidavimo terminus, patikrinti, ar visi dokumentai yra tvarkingi, ir reikalauti iš kitų iždo tarnautojų, kad jie atnaujintų savo užstatų davimo valstybei (t. y. komisijai) procedūrą ir sutvarkytų laidavimo dokumentus ne vėliau kaip per 4 savaites nuo nutarimo priėmimo datos (1793 m. balandžio 19 d.). Tačiau jau gegužės 29 d. posėdyje buvo pažymėta, kad didelė dalis tarnautojų vis dar nepateikė reikiamų dokumentų, įrodančių turimą nuosavybę, todėl dar 4 savaitėms buvo pratęstas užstatų patvirtinančių dokumentų pateikimo terminas griežtai nurodant, kad baigiantis šiam terminui tarnautojai privalės atsakyti įstatymo numatyta tvarka [4, l. 22 v].

Laidavimas ar užstatus siekiant gauti valstybės tarnautojo pareigas iždo administracijoje buvo įtvirtintas ir Gardino seimo įstatymu [33, 212–213]. Kita vertus, šio seimo darbe matyti ir tam tikri žemesniosios grandies iždo tarnautojų veiklos organizavimo pokyčiai. Pavyzdžiui, 1793 m. rugsėjo 14 d. seimas, atsižvelgdamas į iždo veiklą tikrinančios deputacijos rekomendaciją ir į tai, kad vykdomos analogiškos funkcijos, padidino Lietuvos iždo superintendantų atlyginimus, sulygindamas juos su Karūnoje mokamais [28], bet kartu nurodė Abiejų Tautų iždo komisijoms nemokėti algų tiesiogiai savo funkcijų nevykdantiems ir ne vyriausybės pavedimu užsienyje esantiems pareigūnams ir tarnautojams [27].

Tačiau patys ženkliausi pokyčiai buvo susiję su pareigūnų ir tarnautojų skaičiaus sumažinimu. Atsižvelgiant į antrojo padalijimo metu sumažėjusią valstybės teritoriją ir su tuo susijusį valstybės pajamų sumažėjimą, Iždo komisijos įstatyme buvo įtvirtinta nuostata mažinti tiek iždo tarnautojų skaičių, tiek ir jiems mokamo atlyginimo dydį. Lietuvos ir Lenkijos iždo komisijoms nurodyta, kiek įmanoma sumažinti tarnautojų skaičių, o atleidžiamiesiems iš darbo, jei jie būtų išstarnavę 10 ir daugiau metų ižde, išmokėti ketverių metų atlyginimų kompensaciją [33, 212].

IŽDO ADMINISTRAVIMO PROBLEMAS 1794 M. SUKILIMO IŠVAKARĖSE

Kaip klostėsi iždo administravimo reikalai Gardino seimui baigus darbą ir įgyvendinant seimo nutarimus, atskleidžia institucijos dokumentacija bei LDK rūmų iždininko A. Dziekonskio korespondencija [11–19]. 1793–1794 m. sandūroje didžiausią LDK rūmų iždininko nerimą kėlė konfederacijos įvestas ir iki tol nepakeistas Lietuvai nepalankus rusų monetų kursas, užpildantis Lietuvos rinką menkaverčiais Rusijos pinigais. Situaciją, atsiradusią dėl galiojančio šio nutarimo, A. Dziekonskis laikė katastrofiška, todėl kreipėsi į M. K. Oginskį, kviesdamas „gelbėti Lietuvos Kunigaikštystę nuo skriaudos neatitaisomos“ [13, l. 15]. Šiam klausimui buvo skiriama daugiausia dėmesio. Antra, iždo komisarai ir pats iždininkas negalėjo suprasti kai kurių seimo konstitucijų, todėl prašė M. K. Oginskio jas išaiškinti [18, l. 3–4]. Trečia, 1793 m. pabaigoje LDK Iždo komisija dar buvo pakrikusi: A. Dziekonskis posėdžiavo tik su vienu komisaru („sėdžiu čia vienas tik su Nelubovičium, jokio komisaro nematyti“ [12, l. 13]), o kitus reikėjo tiesiog varų varyti.

Rūmų išdininko pasipiktinimą kėlė ir Gardino seimo nutarimas sumažinti išdininkų gaunamą atlyginimą. M. K. Oginskiui A. Dziekonskis skundėsi: „nežinau, kuo mes, išdininkai, prasikaltome, kad mūsų atlyginimas suspenduotas <...>, turime triūsti, rūpintis, kad nepakliūtume po kritikos lavina, o už tai dar patiriame nuostolius dėl sumažintos Respublikos mums paskirtos algos ir dirbti negaunant duonos kąsnio“ [18, l. 3–4].

Nepaisant visų organizacinių nesklaidumų, komisija palaipsniui sugrįžo į įprastą darbo ritmą. Daugiausia klausimų kėlė muitinių darbo organizavimas, nes dalis valstybės buvo atplėšta, o siena su Rusija vis dar nebuvo demarkuota. Paklausimas muitinių darbo klausimais buvo siunčiamas Nuolatinės tarybos departamentui [9, l. 5], o rūmų išdininkas tam tikslui siuntė laiškus tiesiogiai M. K. Oginskiui [19, l. 5–6]. Komisijos posėdžiuose, kurie tapo teisėti nuo 1793 m. gruodžio 28 d., nes juose jau dalyvavo trys komisarai, buvo sprendžiami kasdieniai išdo administravimo klausimai, rūpinamasi mokesčių surinkimo reorganizavimu, atsižvelgiant į valstybės padalijimo metu prarastas teritorijas ir Gardino seimo nutarimus, imamasi darbo įgyvendinant seime priimtą įstatymą dėl karaliaus stalo dvarų nuomos ir skelbiamo konkurso termino [5, l. 12 v; 19, l. 5–6; 30].

1794 m. kovo 7 d. komisija pradėjo savo teismo kadenciją: nagrinėti skundai dėl nesumokėtų mokesčių ar permokų, ekonomijų administratorių skundai dėl ekonomijoms nustatyto mokesčių dydžio ir t. t.

Greta einamųjų išdo administravimo ir kontrolės reikalų buvo priimami sprendimai, draudžiantys įvežti į šalį valstybei ir visuomenei pavojų keliančias prekes. Kaip neeilinį pavyzdį galime paminėti 1794 m. sausio 4 d. LDK Išdo komisijos nurodymą muitinių provincijų superintendantams nedelsiant imtis priemonių, kad knyga *Švedijos karaliaus Gustavo III gyvenimo istorija (Hystorya życia Gustawa III Krola Szwedskiego)* nebūtų įvežta į Abiejų Tautų Respubliką. Toks nutarimas buvo priimtas vykdant Nuolatinės tarybos ir karaliaus įsakymą kontroliuoti visoms muitinėms, kad į šalį nebūtų įvežtas šis leidinys. Nuolatinės tarybos Išdo departamento posėdyje klausimas dėl knygos uždraudimo svarstytas 1793 m. gruodžio 31 d. Nuspręsta uždrausti šią knygą visoje Abiejų Tautų Respublikoje [9, l. 5]. Tikėtina, kad valstybės valdovo ir Nuolatinės tarybos pareigūnų baimę sukėlė 1793 m. Strasbūre išleista vokiečių istoriko Ernesto Ludwigo Posselto (1763–1804) knyga apie 1792 m. nužudytą Švedijos karalių *Geschichte Gustaf's III, Kønigs der Schweden und Gothen* [21]. Tiek Prancūzijos revoliucijos idėjoms simpatizuojantis autorius, tiek jo kūrinys, aukštinant Rusijos imperijos dominavimui Baltijos jūroje prieštaravusį Gustavą III, kėlė grėsmę Lenkijos ir Lietuvos politikams. Nepaisant visų pastangų, nepavyko užkirsti kelio leidinio įtakai: 1797 m. Paryžiuje pasirodžiusi anoniminių lenkų autoriaus knyga apie Gustavo III nužudymą *Histoire de l'assassinat de Gustave III, roi de Suède par un officier polonais témoin oculaire* greta kitų šaltinių rėmėsi ir šiuo leidiniu [22, 11].

LDK Išdo komisijai daugiausia rūpesčių kėlė valstybės finansinė padėtis. Kaip teigia A. Žilėnas, paskutiniaisiais LDK gyvavimo metais išdo deficito nepavyko išvengti. Nuo 1793 m. rugsėjo 1 d. iki 1794 m. kovo 1 d. išdo išlaidos sudarė 4 675 884 auksinus ir 5 ½ grašio, o pajamos siekė 3 000 000 auksinų. Tad išdo deficitas sudarė 1 675 884 auksinus ir 5 ½ grašio, kitaip tariant, išlaidos 1,5 karto viršijo pajamas [53, 84]. Tačiau Išdo komisijos protokolai atskleidžia, kad 1794 m. pradžioje valstybei pavyko surinkti mokesčius – gegužės pradžioje išdo kasoje dar buvo saugoma daugiau nei pusė milijonų lenkiškųjų auksinų. Tai leistų daryti prielaidą, kad valstybinės institucijos, įgyvendindamos Gardino seimo nutarimus, palaipsniui siekė stabilizuoti valstybės finansinę būklę ir užtikrinti jos tolesnę funkcionavimą. Vis dėlto 1794 m. pavasarį valstybės reikmėms sukaupti pinigai nebuvo

panaudoti. Lietuvoje prasidėjus sukilimui prieš okupacinę Rusijos valdžią, 1794 m. balandžio 26 d. Vilniuje buvo sudaryta Lietuvių tautos išdo deputacija [2]. Tuo metu Gardine ir toliau veikė okupantams lojali LDK Išdo komisija. Lojalumas Rusijai neapsaugojo valstybės finansų. Paskutinėmis savo veiklos dienomis LDK išdo komisija, reikalaujant Rusijos kariuomenei, atidavė jai kasoje saugotus valstybės išdo pinigus. Įvykių eigą išsamiai atspindi komisijos veiklos protokolas:

„1794 m. gegužės 5 d. 8 val. ryto Rusijos kariuomenės pulkininkas Korovajovas, su karabinieriais ir trimitininku įjojęs į rūmų išdininko rezidencijos kiemą, liepė atidaryti duris, o po to atėjęs pas tą patį išdininką įsakė jam nedelsiant atiduoti Respublikos išdo kasą. Išdininkas pareikalavo, kad tokį įsakymą patvirtintų pats Rusijos kariuomenės vadas generolas kunigaikštis Cicijanovas. Nusiųstas pas Cicijanovą majoras atnešė generolo, kuris su pėstininkų dalinio karine vadovybe ir karabinieriais buvo tų pačių rūmų parterijoje, laikrodį ir žodinį nurodymą, kad jei per pusę valandos nebus paklusta įsakymui, duos nurodymą kariuomenei siaubti miestą. Išdininkas apeliavo į komisijos „komplektą“, nes pats vienas neturi jokių galių priimti sprendimo. Buvo išsiųstas karininkas komisarams atvesdinti. Tuo metu pulkininkas Korovajovas tardė Dziekonskį, kokia suma yra išde. Lietuvos rūmų išdininkas, tikėdamasis apsaugoti daugiau nei 520 000 auksinų, tuo metu laikomų išde, tvirtino, kad kasoje po išmokėjimo Lietuvos kariuomenei negalėtų būti daugiau kaip 80 000 auksinų. Pulkininkui pasiteiravus, kokią sumą tai sudarytų perskaičius į rublius, rūmų išdininkas atsakė, kad apie 120 000 rublių.

Kariuomenės daliniui buvo nurodyta vykti į pilį. Tuo metu atvykęs komisaras Nelubovičius ir pats rūmų išdininkas buvo įsodinti į karietą ir taip pat nuvežti į pilį, kurios teismo rūmų salėje jų jau laukė tas pats pulkininkas, kad būtų palydėtas į išdo kasos patalpą. Pakviestas išdo kasininkas Jezerskis iš karto iš salės pasuko į žemutinę patalpą, kurioje buvo saugoma išdo kasa. Išdininkas, komisaras Nelubovičius, pulkininkas, lydimi rusų kareivių ir regentų Machvičiaus ir Stanskio bei išdo manualistų, taip pat įėjo į tą patalpą. Kasininkas atidarė kasos kambarį ir atrakino geležinius užraktus. Pamatęs gulinčius maišelius pulkininkas paklausė, ar tai visi pinigai. Tada kasininkas ėmė aiškinti, kad dar yra paslėptų pinigų ir visų susirinkusiųjų, rūmų išdininko bei komisaro akivaizdoje, prieš jų valią <...> Rusijos pulkininkui parodė paslėptų pinigų vietą ir prašė pakviesti savo žmogų, kuris jam slėpti padėjo. Tokiu būdu išdo kasa buvo paimta“ [5, l. 62–63v].

Gegužės 9 d. apžiūrėjusi išdo kasos patalpą išdo komisarų delegacija rado joje likusius 34 780 lenkiškųjų auksinų ir 25 grašius „geležinėje skrynioje, kuri dėl sugadinto užrakto negalėjo būti atidaryta“ [5, l. 62–63v].

Kiek tiesos yra šiame aprašyme, sunku pasakyti. Suversta kaltė išdo kasininkui rodo tiek senatoriaus didiko A. Dziekonskio, rūmų išdininko kėdėje išbuvusio net devynerius metus (nominuotas po Antano Tyzenhauzo nušalinimo 1782 m.), tiek ir žemesnio rango tarnautojų politinį konformizmą. Norėdami užgniaužti moralinius skrupulus dėl išduotos valstybės komisarai kaltę suvertė mažiausiam grandies sraigтелиui – išdo kasininkui, nors buvo akivaizdu, jog atidaryti išdo kasos vienas kuris iš jų nebūtų galėjęs. Pagal to meto komisijos darbo reglamentą tam buvo būtini visi trys skrynios raktai, kurių vieną saugojo išdininkas, antrą – komisaras iš bajorų luomo, o trečią – išdo kasininkas.

IŠVADOS

1. 1792–1794 m. LDK Išdo komisija su archyvu, pareigūnais, tarnautojais ir aptarnaujančiu personalu tris kartus keitė rezidavimo vietą: 1792 m. rugsėjį grįžo iš Varšuvos į Gardiną,

1793 m. birželį persikėlė į Vilnių. Vilniuje išdirbusi pusę metų ir investavusi lėšas į institucijos funkcionavimui būtiną infrastruktūrą, 1794 m. pradžioje buvo sugrąžinta į Gardiną.

2. Institucinis LDK Iždo komisijos pavaldumas buvo susijęs su pokyčiais aukščiausioje valstybės valdžioje: nuo 1792 m. rugsėjo 15 d. iki 1793 m. rugsėjo 15 d. institucija buvo pavaldi Lietuvos generalinei konfederacijai, nuo 1793 m. rugsėjo 15 d. iki lapkričio 23 d. – Abiejų Tautų Respublikos seimui, o poseiminiu laikotarpiu – atkurtos Nuolatinės tarybos Iždo departamentui. 1793 m. balandžio 15 d. formaliai atkurta Nuolatinė taryba neturėjo jokio poveikio institucijos veiklai.

3. Aptariamam laikotarpiu asmeninė LDK Iždo komisijos sudėtis keitėsi tris kartus: 1) 1792 m. į pareigas buvo sugrąžinti 1786 m. nominuoti komisarai; 2) 1793 m. atkūrus Nuolatinę tarybą komisarais buvo paskirti konfederacijos šalininkai, kurie papildė dirbančių komisarų skaičių; 3) 1793 m. seime, vadovaujantis nauju Nuolatinės tarybos įstatymu, ketveriems metams buvo išrinkta naujos sudėties komisija.

4. LDK Iždo komisija, įgyvendindama Gardino seimo nutarimus, palaipsniui siekė stabilizuoti valstybės finansinę būklę ir užtikrinti tolesnę jos funkcionavimą. Tačiau 1794 m. pavasarį ižde sukauptos lėšos valstybės reikmėms taip ir nebuvo panaudotos: išdavę valstybės interesus komisarai valstybės kasą atidavė Rusijos kariuomenei.

Gauta 2011 08 23
Priimta 2011 10 25

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Abiejų Tautų konfederacijos paskirtos delegacijos 1786–1792 m. LDK Iždo komisijos veiklai tikrinti protokolas (Protokół Rachunkow z Przeszw. Kommissyją Skarbu WoXttaLitgo od Ru 1786 Raty Marcowey do Roku 1792 Raty 7browey przez Dellegacyją Okalkulowanych). *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. SA, 4555.
- [2] Lietuvių tautos iždo deputacijos veiklos dienoraštis, 1794 04 26 (Vilniuje) – 1794 06 07 (Alytuje) (Protokół kazdodziennych czynności Deputacyi Skarbowey Narodu Litt.). LVIA, SA 2815.
- [3] LDK Iždo komisijos dienoraštis, 1792 09 07–1793 04 13 (Dyarjusz Kommissarski czynności Skarbu Wgo Xstwa Litt od dnia 7 bra 1792 do 13 Aprila 1793). LVIA, f. SA, b. 2931.
- [4] LDK Iždo komisijos dienoraštis, 1793 04 15–1793 10 16 (Djarjusz czynności Kommissji Skar. R. P. W. X. L. od D. 15 Kwiet. do D. 16 Pazd. R. 1793). LVIA, f. SA, b. 2932.
- [5] LDK Iždo komisijos dienoraštis, 1793 12 16–1794 05 09 (Dyarjusz Kommissyi Rplitey Skarbu Wgo Wstwa Lttgo 1793 Roku mca grudnia 16 rozpoczynaiący w Grodnie). LVIA, f. SA, 2934.
- [6] LDK Iždo komisijos ekonominis protokolas, 1792 09 15–1793 04 11 (Protokół Ekonomiczny Kommissyi Skarbowey litewskiej zacząty dnia 15 7 bra 1792 Ru do 11 go Kwietnia 1793). LVIA, f. SA, b. 2782.
- [7] LDK Iždo komisijos ekonominis protokolas, 1793 04 16–1793 10 16 (Protokół Ekonomiczny Kommissyi Skarbu Rzpłley W.X.L. od Ru 1793 kwietnia 16 do Ru tegoż 8bra 11 dnia). LVIA, f. SA, b. 2784.
- [8] LDK Iždo komisijos ekonominis protokolas, 1793 10 18–1793 12 14 (Protokół Ekonomiczny Kommissyi Skarbu RzPltey Wgo Xtwa Littgo zacząty Roku 1793 miesiāca 8 bra 18 dnia do 14 Xbra 1793). LVIA, f. SA, b. 2785.
- [9] Nuolatinės tarybos Iždo departamento Lietuvos provincijos reikalų protokolas, 1793 12 14–1794 04 07 (Protokół wszelkich czynności departamentu Skarbowego co do materyi Prowincyi Litewskiej). *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (AGAD), Tak zwana Metryka Litewska, Dz. VII, 167.

- [10] 1793 03 01 LDK Iždo komisiją tikrinusios delegacijos nuomonių apie jai pateiktas rezolucijas ir skundus dėl Iždo komisijos sprendimų protokolais (Protokół Opinijow Rachunkowych y Sądowniczych z Powodu Oblikwidacyi Rachunkow od Ru 1786 az do Ru 1792 Septem. 1o Dnia przez Wyznaczoną Dellegacyą przezieranych <...>, przez trzymającego Pióro JW JP Piotra Kleczkowskiego Pisarza Ziem. Ptta Trockiego, konsyll. z Wttwa Witebskiego w Ru 1793 mieca Marca 1 Dnia sporządzony). *LVIA*, f. SA, b. 3548.
- [11] 1793 12 07 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas Maskvoje* (toliau – *RVSA*), f. 12, b. 225, l. 1–2v.
- [12] 1793 12 15 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 13.
- [13] 1793 12 18 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 15.
- [14] 1793 12 22 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 17–17v.
- [15] 1793 12 25 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 19–21v.
- [16] 1793 12 29 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 9.
- [17] 1794 01 08 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 11.
- [18] 1794 01 15 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 3–4v.
- [19] 1794 02 09 Antano Dziekonskio laiškas Mykolui Kleopui Oginskiui iš Gardino. *RVSA*, f. 12, b. 225, l. 5–6.
- [20] Vilkmėrgės (Ukmergės) pavieto konfederacijos kasdienės teisminės veiklos protokolais, 1792–1793 m. (Protokół dyaryuszowy každodziennych sądowych czynności w Konfederacyi Wolnej pttu Wilk. Spelnionych). *LVIA*, f. SA, b. 14403.
- [21] Posselt, Ernst-Ludwig. *Geschichte Gustaf's III, Koenigs der Schweden und Gothen* von. Strasburg bei Friedrich Spach, 1793.
- [22] *Histoire de l'assassinat de Gustave III, roi de Suède par un officier polonais témoin oculaire*. Paris, 1797.
- [23] Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo komisijos komisarų, išrinktų 1786 m., sąrašas. *Volumina Legum* (toliau – *VL*). Kraków: Nakładem Akademi Umiejętności, 1889, t. IX, p. 33.
- [24] 1768 m. Abiejų Tautų iždo komisijų įstatymas. *VL*. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, t. VII, p. 311–313.
- [25] 1792 05 31 Abiejų Tautų Respublikos seimo įstatymas dėl Iždo komisarų atlyginimo dydžio. *VL*, 1889, t. IX, p. 456.
- [26] 1793 08 24 Abiejų Tautų Respublikos seimo nurodymas Abiejų Tautų iždo komisijoms išmokėti seimo sekretoriui ir seimo kanceliarijos tarnautojams atlyginimą. *VL*, Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z zasiłkiem Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Polskiej Akademii Nauk 1952, t. X, p. 63.
- [27] 1793 09 14 Abiejų Tautų Respublikos seimo nurodymas Abiejų Tautų iždo komisijoms nemokėti algų tiesiogiai savo funkcijų nevykdantiems ir ne vyriausybei pavedimu užsienyje esantiems pareigūnams ir tarnautojams. *VL*, 1952, t. X, p. 63.
- [28] 1793 09 14 Abiejų Tautų Respublikos seimo nutarimas, atsižvelgiant į iždo veiklą tikrinusios deputacijos rekomendaciją, padidinti Lietuvos iždo superintendantų Korsako, Sobolevskio ir

Bielinskio atlyginimus, sulyginant juos su Karūnoje mokamais atlyginimais, nes vykdomos funkcijos yra analogiškos. *VL*, 1952, t. X, p. 69.

[29] 1793 09 20 Abiejų Tautų Respublikos seimo nutarimas dėl krašto magistratūrų patikrinimo (Examen magistratur krajowych). *VL*, 1952, t. X, p. 60–61.

[30] 1793 11 23 Abiejų Tautų Respublikos seimo įstatymas dėl Karaliaus stalo dvarų valdymo pakeitimo (Respublikos skolų likvidavimo komisijos sudarymas) (Rozrządzenie dóbr stołowych królewskich czyli Komisja wyznaczona do oblikwidowania długów). *VL*, 1952, t. X, p. 71–75.

[31] 1793 11 23 Abiejų Tautų Respublikos seimo nutarimas dėl LDK Iždo komisijos ataskaitos už 1786–1792 m. veiklą patvirtinimo (Zakwitowanie Komisji Skarbu W. Ks. Lit.). *VL*, 1952, t. X, p. 104–105.

[32] 1793 11 23 Abiejų Tautų Respublikos seimo institucijų pareigūnais nominuoti asmenys (Osoby nominowane do magistratur). *VL*, t. X, 1952, p. 343–247.

[33] 1793 11 23 Iždo komisijos įstatymas (Komisja Skarbowa Koronna i W. Ks. Lit. i ustanowienie dyrekcji kopalni). *VL*, 1952, t. X, p. 211–241.

[34] *Summaryusz Generalny czynności Konfederacyi Targowickiej z wypisaniem treści tak Sancitów, jako-też Rezolucyi na Memoryały Juryzdykcyi i Obywatelow wydanych, w myśli Prawa Seymu terazniejszego 1793. Ru na dniu 26 7bra zapadłego sporządzony, i drukiem Woiewzdztwom, Ziemiom i Powiatom W. X. Litt. ogłaszaiący się*, be sp. v. ir d. [1793].

[35] TRĘBICKI, Antoni. *Opisanie sejmu ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodzie. O rewolucji roku 1794*. Oprac. J. Kowecki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967, s. 512.

[36] *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*. Sudarė R. Ragauskienė. Duomenis surinko ir parengė: D. Antanavičius, D. Burba, M. Čiurinskas, R. Janonienė, V. Jogėla, L. Glemža, E. Meilus, A. Ragauskas, R. Ragauskienė, G. Sliesoriūnas, R. Šmigelskytė-Stukienė, R. B. Vitkauskienė. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2006. 456 p.

[37] BUTĖNAS, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. 246 p.

[38] DOLINSKAS, Vydas. *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*. Vilnius: Vaga, 2003. 773 p.

[39] DROZDOWSKI, Marian Marek. *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Augusta Poniatowskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. 215 p.

[40] JURGAITIS, Robertas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė, Praeities pėdsakais*. Skiriama Profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui. Redakcinė komisija E. Aleksandravičius, A. Dubonis, E. Meilus, R. Miknys, E. Rimša (pirmininkas), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 313–336.

[41] KĄDZIELA, Łukasz. *Efemeryczna Rada Nieustająca z wiosny 1793 roku, Wiek Oświecenia. Pamięci profesora Emanuela Rostworowskiego*. Warszawa, 1993, t. 9, s. 175–186.

[42] KONECZNY, Feliks. *Dzieje administracji w Polsce w zarysie*. Wilno: Szkoła Policji, 1924. 337 p.

[43] KORZON, Tadeusz. *Wewnętrzne dzieje polski za Stanisława Augusta*. T. 3–4. Krakow: L. Zwolinski, 1897.

[44] *Lietuvos vidaus reikalų istorija*. Atsakingasis redaktorius N. Šepetytis, Vilnius: [Vilniaus dailės akademijos I-klas], Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2008. 405 p.

- [45] PUCIATOWA, Marja. Rzut oka na dzieje Komisji skarbu Rzeczypospolitej W. Ks. Litewskiego za rządów Targowickich i sejmu Grodzieńskiego, *Księga pamiątkowa koła historyków słuchacz. Uniw. St. Batoiego w Wilnie*. Wilno, 1933, s. 189–204.
- [46] STANEK, *Wojciech Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*. Toruń: Adam Marszałek, 1991, s. 132.
- [47] ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos: jų valstybinių santykių bruožai*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1938. 394 p.
- [48] ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Iš LDK iždo komisijos istorijos: Iždo komisijos veiklos tikrinimas 1792–1793 m. *Istorijos akiračiai*. Redakcinė komisija: A. Dubonis, Z. Kiaupa, E. Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2004, p. 307–322.
- [49] ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2003. 432 p.
- [50] ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Tarp išdavystės ir tarnavimo Respublikai? Mykolas Kleopas Oginskis 1793 m. Gardino seime. *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*. Sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2010, p. 125–152.
- [51] UGNIEWSKI, Piotr. Józef Chrapowicki. *Encyklopedia historii Polski. Dzieje polityczne*. T. 1. Warszawa, 1994, s. 103.
- [52] WĄSICKI, Jan. *Konfederacja targowicka i ostatni Sejm Rzeczypospolitej z 1793 roku. Studium historyczno-prawne*. Poznań: Nakł. Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, 1952.
- [53] ŽILĖNAS, Alfonsas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės finansų pagrindai*. II dalis. Vilnius: Lietuvos bankas (Lietuvos banko Informacijos ir statistikos departamento Leidybos ir poligrafijos skyrius), 1999. 202 p.
- [54] ŽYTKOWICZ, Leonid. Stosunki skarbowe W. Ks. Litewskiego w dobie insurekcji Kościuszkowskiej. *Ateneum Wileńskie*, R. 10: 1935, s. 97–159.

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Between Warsaw, Grodno and Vilnius: changes of activities of the Treasury Commission of the Grand Duchy of Lithuania in 1792–1794 (4)

Summary

The article presents an analysis of reforms in the Treasury Commission of the Grand Duchy of Lithuania, which took place from the revocation of the Constitution of May 3, 1791 in the summer of 1792 to the outbreak of the 1794 Uprising. Most attention is paid to the issues of institutional subordination, organisation of activities and personal composition.

(4) The article is prepared in the framework of the project “Development of Bureaucratic Structures in the Grand Duchy of Lithuania in 1775–1795”. The research was funded by a grant (contract No. MIP-03/2010) from the Research Council of Lithuania.

The analysis of archival documents leads to the conclusion that in the period 1792–1794 the Lithuanian Treasury Commission changed its residence three times: in September 1792 it made a return from Warsaw to Grodno, in June 1793 it moved to Vilnius and, after half a year in Vilnius and considerable investments to the development of infrastructure required for institutional functioning, it had to return to Grodno in the beginning of 1794. The institutional subordination of the Lithuanian Treasury Commission was related to changes in the supreme public government: from 15 September 1792 to 15 September 1793, the institution was subordinate to the General Confederation of the Grand Duchy of Lithuania, from 15 September to 23 November 1793 it was accountable to the Sejm of the Polish-Lithuanian Commonwealth and, when the Sejm was not in session, to the Treasury Department of the restored Permanent Council. Formally restored on 15 April 1793, the Permanent Council did not in any way affect the activities of the institution. The period of the rule of the confederation brought substantial negative outcomes to the treasury administration of the Grand Duchy of Lithuania and the general financial situation in the country.

From September 1792 to April 1794, the personal composition of the Lithuanian Treasury Commission changed three times: 1) in 1792, the commissioners nominated in 1786 were brought back to the office; 2) when the Permanent Council resumed its activities in 1793, confederation supporters were appointed commissioners and supplemented the existing number of commissioners in office, 3) guided by the new law of the Permanent Council, in 1793 the Sejm elected the commission of a new composition for a four-year term. In the implementation of resolutions of the Grodno Sejm, the Lithuanian Treasury Commission sought a gradual stabilisation of the financial situation in the state and attempted to ensure its further functioning. However, in spring 1794 the funds accumulated in the treasury for public needs were not used: having betrayed public interests, the commissioners gave over the state treasury to the Russian army.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, treasury commission, Polish–Lithuanian Commonwealth, 18 century rule reforms, administration of state finances, the Grodno Sejm of 1793, office employees